

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

(Представлено д.е.н., проф. Петруком О.М.)

Досліджено особливості фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності. Визначено перелік фінансових операцій, які супроводжують зовнішньоекономічну діяльність та підлягають фінансовому моніторингу. Встановлено перелік суб'єктів внутрішнього фінансового моніторингу та підстави для його проведення щодо фінансових операцій, які супроводжують зовнішньоекономічну діяльність.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, зовнішньоекономічна діяльність, доходи, отримані злочинним шляхом.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки більшість суб'єктів господарювання для підвищення ефективності діяльності прагнуть використовувати прогресивні технології, у тому числі і фінансові. Поява різного роду фінансових інновацій та поглиблення зовнішньоекономічних фінансових зв'язків не тільки дозволяє з мінімальними затратами залучати фінансові ресурси, але й відкриває широкі простори для проведення фінансових махінацій та відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом. Поширення фінансових операцій протизаконного характеру спричинило появу нової форми контролю – фінансового моніторингу. Серед операцій, які підлягають фінансовому моніторингу особливої уваги потребують зовнішньоекономічні, адже відмінності у фінансовому праві різних країн дозволяють створювати велику кількість схем легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Аналіз результатів останніх досліджень та публікацій. Проблемні питання фінансового моніторингу розглядали у своїх працях такі вітчизняні науковці, як: О.О. Балануца, В.М. Берізко, О.Д. Василик, С.В. Васильчак, О.О. Глущенко, І.І. Д'яконова, О.А. Єрмоленко, Н.М. Лисьонкова та інші. Однак більшість праць щодо фінансового моніторингу присвячені особливостям його організації на державному рівні або на рівні банківської установи та не конкретизують особливості фінансового моніторингу окремих операцій, зокрема зовнішньоекономічних.

Мета дослідження полягає у визначенні поняття та особливостей фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності.

Викладення основного матеріалу. В сучасній економічній літературі немає єдиного підходу до визначення поняття «фінансового моніторингу». Множинність підходів дозволяє використовувати термін у різних сферах: від спостереження та контролю за фінансовими результатами підприємства до форми контролю за легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом. Тому, розвиток теоретичних аспектів фінансового моніторингу, у першу чергу, вимагає упорядкування та уточнення його термінологічного апарату.

У довідниковій літературі зазначається, що термін «моніторинг» має англійське походження та означає безперервне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату, а також прогнозування та запобігання критичним ситуаціям [2, С. 687]. Схожий підхід пропонує й Е.М. Коротков, який вважає, що моніторинг – це «систематичне відстеження процесів або тенденцій, постійне спостереження з метою своєчасної оцінки виникаючих ситуацій» [8, С. 293]. Тобто термін моніторинг передбачає динамічне спостереження з метою порівняння, прогнозування та превентивними цілями. Оперуючи змістом, поняття «моніторинг» науковці часто поширюють його на спостереження, аналіз та контроль за фінансовим станом, фінансовою діяльністю чи діловою активністю підприємства, замінюючи терміном «фінансовий моніторинг». Однак залишається питання: чи є правомірною така заміна понять? Адже поняття «моніторинг фінансового стану (діяльності)» та «фінансовий моніторинг» мають різні змістовні навантаження. Для підтвердження цієї тези звернемося до законодавства.

Вперше термін «фінансовий моніторинг» з'явився у вітчизняному законодавстві в 2003 р. у постанові КМУ «Про затвердження Порядку про ведення внутрішнього фінансового моніторингу суб'єктами господарювання, що проводять господарську діяльність з організації та утримання казино, інших грал

© О.В. Смагло, 2014

» та визначався як сукупність заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [10]. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» визначає «фінансовий моніторинг» через призму термінів «державний фінансовий моніторинг» та «первинний фінансовий моніторинг», проте обидва

вони здійснюються у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму [5]. В цьому ж законі зустрічаються поняття «обов'язковий фінансовий моніторинг» та «внутрішній фінансовий моніторинг», які також визначаються як заходи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Отже, на нашу думку, поняття «фінансовий моніторинг», в першу чергу, необхідно визначати у межах чинного законодавства у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Проте для потреб теорії, законодавче визначення терміна «фінансовий моніторинг» потребує уточнення.

В умовах плюралізму поглядів науковців немає єдиного підходу до визначення поняття «фінансовий моніторинг» й в економічній літературі. Досить часто фінансовий моніторинг визначають як метод фінансового контролю. Зокрема, О.П. Орлюк зазначає, що фінансовий моніторинг – це метод фінансового контролю, що передбачає постійне ознайомлення із загальним станом фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю, виконання ним управлінських рішень. Крім того, автор зазначає основну мету фінансового моніторингу – виявлення ознак, які можуть свідчити про наявність фінансових чи інших порушень, та звернення на це уваги об'єкта контролю, аби запобігти порушенням у будь-якій формі [9, С. 158–159].

В контексті методу фінансового контролю розглядає фінансовий моніторинг й Н.В. Синюгіна, яка стверджує, що фінансовий моніторинг – це складний багатоступінчатий процес з приводу врахування змін у розвитку фінансових відносин досліджуваного суб'єкта господарювання протягом часу, який здійснюється відповідно до основних складових частин моніторингу та згідно з показниками, які визначають доцільність розкриття згаданих відносин взагалі, згідно з фінансовими аспектами здійснення діяльності відповідно до об'єкта моніторингу [12]. На нашу думку, такий підхід до трактування «фінансового моніторингу» занадто всеохоплюючий та може поширюватися на поняття самого «фінансового контролю», оскільки зміст саме фінансового контролю полягає у спостереженні та порівнянні фактичних показників фінансової діяльності суб'єктів фінансових правовідносин порівняно із заданими показниками, чого не має на меті фінансовий моніторинг.

На відміну від фінансового контролю, фінансовий моніторинг не передбачає встановлення певних показників та порівняння їх з фактичними даними фінансової діяльності та не дає оцінки її ефективності, а також не має на меті збільшення обсягів грошових надходжень до бюджету. Основна мета фінансового моніторингу полягає у попередженні та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансуванню тероризму. Виявлення при цьому нелегальних доходів, які в подальшому підлягатимуть оподаткуванню з метою поповнення державного бюджету є похідним завданням, адже в деяких випадках нелегальні доходи підлягають повній конфіскації, а не лише стягненню податків. Існує також думка щодо віднесення фінансового моніторингу до форм фінансового контролю. Зокрема, А.Клименко відносить фінансовий моніторинг до особливої форми фінансового контролю, який здійснюється уповноваженими державними органами у сфері фінансового контролю та суб'єктами первинного фінансового моніторингу та спрямований на виявлення операцій, пов'язаних з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом [7, С. 104]. Однак більшість науковців за формами проведення вирізняють попередній, поточний (оперативний) та наступний фінансовий контроль, тому віднесення фінансового моніторингу до форм фінансового контролю є доволі сумнівним.

Л.А. Савченко визначає фінансовий моніторинг як специфічний різновид державного фінансового контролю, який проводять уповноважені державні органи та установи, що обслуговують здійснення фінансових операцій, відстежують і фіксують фінансові операції, які відповідають визначенням Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» критеріям сумнівності, аналізують одержану інформацію про сумнівні операції з метою виявлення схем та механізмів легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму [11, С. 136]. На нашу думку, дискусійним є питання віднесення фінансового моніторингу до різновидів державного фінансового контролю. По-перше, саме поняття «фінансовий контроль» ширше, ніж поняття «фінансовий моніторинг», оскільки, в першу чергу, має більше способів та прийомів проведення, тому їх не варто ототожнювати. По-друге, система фінансового моніторингу в Україні складається з двох рівнів: державного та первинного. Первинний фінансовий моніторинг проводиться суб'єктами господарювання, які здійснюють або забезпечують здійснення фінансових операцій, тому відносити їх до державних органів контролю неправомірно.

На нашу думку, поняття фінансового моніторингу має дати відповідь на питання, що є об'єктом фінансового моніторингу, хто його проводить та з якою метою. У цьому контексті найбільш вдалим видається визначення терміна «фінансовий моніторинг», яке наводить у своїй роботі В.М. Берізко, який стверджує, що «це сукупність заходів суб'єктів фінансового моніторингу з метою виявлення, аналізу та перевірки інформації про фінансові операції на предмет віднесення їх до таких, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів незаконного походження для передання її правоохоронним органам [1, С. 52–53]». Цю думку підтримують й інші дослідники [4, С. 53; 3, С. 89].

Особливої уваги потребує фінансовий моніторинг зовнішньоекономічної діяльності, адже внаслідок відмінностей у законодавстві різних країн та існування офшорних зон, є висока ймовірність легалізувати незаконні доходи. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначає зовнішньоекономічну діяльність як діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудовану на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [6]. Текст закону визначає перелік видів зовнішньоекономічної діяльності, однак не всі вони є фінансовими операціями, що підлягають фінансовому моніторингу.

Згідно з чинним законодавством, обов'язковому фінансовому моніторингу підлягають фінансові операції, сума яких дорівнює чи перевищує 150000 грн. (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри – 13000 грн.) або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентній 150000 грн. (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри – 13000 грн.) та має одну або більше ознак, визначених законодавством [5].

До таких ознак, які характеризують зовнішньоекономічну діяльність належать:

- переказ грошових коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження грошових коштів з анонімного (номерного) рахунку з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі в країні, що віднесена КМУ до переліку офшорних зон;

- зарахування або переказ коштів, надання або отримання кредиту (позики), проведення інших фінансових операцій у разі, якщо хоча б одна зі сторін-учасників фінансової операції є фізичною або юридичною особою, що має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження в країні, що не виконують чи неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, що здійснюють діяльність у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, або однією із сторін є особа, яка має рахунок у банку, зареєстрованому у зазначеній вище країні;

- переказ особою коштів за кордон за відсутності зовнішньоекономічного договору (контракту);

- здійснення розрахунків за зовнішньоекономічним контрактом, що не передбачає фактичного постачання на митну територію України товарів, робіт і послуг.

Особливої уваги потребують також операції з готівкою та іншими фінансовими інструментами, що проводяться у межах зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, дослідивши перелік законодавчо встановлених фінансових операцій з готівкою та платіжними інструментами, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, до таких, що здійснюються в межах зовнішньоекономічної діяльності можна віднести:

- операції з переказу (отримання) коштів у готівковій формі за кордон (з-за кордону) з вимогою видати одержувачу кошти готівкою;

- операції з купівлі (продажу) чеків, дорожніх чеків або інших платіжних засобів за готівку (у тому числі в іноземній валюті);

- операції з цінними паперами на пред'явника (номінованими в іноземній валюті або випущені закордонним емітентом), не розміщеними в депозитаріях;

- придбання цінних паперів (номінованих в іноземній валюті або випущених закордонним емітентом) за готівку;

- обмін банкнот іноземної валюти на банкноти іншого номіналу;

- виплата фізичній особі-резиденту страхового відшкодування готівкою від страховика, зареєстрованого за кордоном, або отримання страхової премії готівкою страховиком, зареєстрованим в Україні від страхувальника-нерезидента.

У даному переліку зазначено не всі види фінансових операцій, що здійснюються під час ведення зовнішньоекономічної діяльності та можуть нести ризики легалізації незаконних доходів. Виявлення, облік та перевірка таких операцій є завданнями внутрішнього фінансового моніторингу. Внутрішній фінансовий моніторинг проводиться суб'єктами первинного фінансового моніторингу. Суб'єктів первинного фінансового моніторингу можна умовно поділити на дві групи: суб'єкти первинного фінансового моніторингу, які безпосередньо здійснюють фінансові операції та спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу.

До першої групи, відповідно до чинного законодавства, належать:

- 1) банки, страховики (перестраховики), кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;

- 2) платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи;

- 3) товарні, фондові та інші біржі;

- 4) професійні учасники ринку цінних паперів;

- 5) компанії з управління активами;

- 6) оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів;

- 7) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України.

До спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу належать:

1) суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі–продажу нерухомого майна;

2) суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, якщо сума фінансової операції дорівнює чи перевищує 150000 грн., або 13000 грн. – для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри;

3) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино;

4) нотаріуси, адвокати, аудиторів, аудиторські фірми, фізичні особи-підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (за винятком осіб, які надають послуги у рамках трудових правовідносин) у випадках, передбачених чинним законодавством;

5) фізичні особи-підприємці та юридичні особи, які проводять фінансові операції з товарами (виконують роботи, надають послуги) за готівку, за умови, що сума такої фінансової операції дорівнює чи перевищує 150000 грн.;

6) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

Таким чином, визначений законодавством перелік суб'єктів внутрішнього фінансового моніторингу містить у собі не тільки фінансові установи, а й суб'єкти підприємницької діяльності, які супроводжують здійснення фінансових операцій. Тому, можна вважати, що фінансовий моніторинг охоплює не тільки фінансові операції в момент зарахування чи списання коштів, а й їх оформлення на кожному етапі проведення.

Законодавством також визначено перелік фінансових операцій, які підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу, зокрема вони мають характеризуватися такими ознаками: 1) заплутаний або незвичний характер фінансової операції чи сукупності пов'язаних між собою фінансових операцій, що не мають очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети; 2) невідповідність фінансової операції характеру та змісту діяльності клієнта; 3) виявлення фактів неодноразового проведення фінансових операцій, характер яких дає підстави вважати, що метою їх здійснення є уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу або ідентифікації.

Наведений перелік ознак носить досить розмитий характер, зокрема немає методики визначення очевидної законної мети фінансової операції чи її очевидного економічного сенсу. Тому можна вважати, що рішення про проведення внутрішнього фінансового моніторингу приймається суб'єктивно на основі підозр уповноваженої особи суб'єкта внутрішнього фінансового моніторингу. Зважаючи на проведений аналіз положень законодавства, внутрішньому фінансовому моніторингу підлягають всі фінансові операції, які супроводжують зовнішньоекономічну діяльність та щодо яких виникають підозри легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Таким чином, розглянувши особливості зовнішньоекономічної діяльності та фінансових операцій, які її супроводжують, а також визначивши їх перелік, що підлягає фінансовому моніторингу, можна сформулювати визначення фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності, під яким пропонуємо розуміти сукупність заходів із збору, обробки та аналізу суб'єктами фінансового моніторингу інформації про фінансові операції, що здійснюються у ході зовнішньоекономічної діяльності, для оцінки їх ступеня ризику щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сучасному етапі розвитку економіки стрімко зростає кількість віртуальних фінансових операцій, які часто не мають очевидного економічного сенсу, а перевірити їх законність доволі складно. Незаконні схеми відмивання грошей щороку розширюють тіньову економіку по всьому світу, тому міжнародною спільнотою прийнято здійснювати заходи щодо контролю законності отримання та використання коштів, який отримав назву фінансовий моніторинг. У вітчизняну практику заходи щодо протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму почали впроваджувати нещодавно, тому питання розвитку фінансового моніторингу в Україні розглядалися, в першу чергу, з юридичної точки зору. Вітчизняними науковцями досліджуються загальні питання організації фінансового моніторингу, однак впорядкування потребують як методичні аспекти проведення фінансового моніторингу, так і його теоретичні основи. Проведене дослідження дає можливість стверджувати, що фінансовий моніторинг можна віднести до специфічного методу фінансового контролю, який здійснюється у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Більшість схем відмивання незаконних доходів реалізується у межах зовнішньоекономічної діяльності, внаслідок відмінностей у законодавстві, існування офшорних зон, спрощених режимів оподаткування та декларування доходів тощо. У цьому контексті особливої актуальності набувають питання фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності. У проведеному дослідженні уточнено поняття фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності, під яким запропоновано розуміти сукупність заходів із збору, обробки

та аналізу суб'єктами фінансового моніторингу інформації про фінансові операції, що здійснюються у ході зовнішньоекономічної діяльності, для оцінки їх ступеня ризику щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Визначено перелік фінансових операцій, які супроводжують зовнішньоекономічну діяльність та підлягають фінансовому моніторингу. Встановлено перелік суб'єктів внутрішнього фінансового моніторингу та підстави для його проведення щодо фінансових операцій, які супроводжують зовнішньоекономічну діяльність. Подальші дослідження варто спрямувати на формування та розвиток системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності, яка дасть можливість визначити перелік основних суб'єктів фінансового моніторингу, його методичне, правове, інформаційне забезпечення та дозволить визначити можливі схеми відмивання коштів у межах здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Список використаної літератури:

1. Берізко В.М. Щодо питання понятійного апарату «фінансовий моніторинг» / В.М. Берізко // Право України. – 2006. – № 12. – С. 52–53.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) ; уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Возняковська Х.А. Фінансовий моніторинг як інструмент протидії легалізації (відмивання) злочинних доходів / Х.А. Возняковська // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2012. – № 1. – С. 79–90 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://visnik.onua.cv.ua/archive/2012/Visnyk_2012_1/Voznjakovska.pdf.
4. Гаврилишин А.П. Щодо питання понятійного апарату «фінансовий моніторинг» / А.П. Гаврилишин // Організаційно-правове забезпечення діяльності контролюючих та правоохоронних органів у сфері господарювання: проблеми сьогодення і перспективи розвитку : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2008. – 588 с.
5. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28.11.2002 № 249-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/249-15>.
6. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 № 959-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.
7. Клименко А. Фінансовий моніторинг – особлива форма фінансового контролю / А.Клименко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 4. – С. 101–105.
8. Коротков Э.М. Концепция менеджмента / Э.М. Коротков. – М. : Дека, 1997. – 304 с.
9. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс : підручник / О.П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.
10. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення внутрішнього фінансового моніторингу суб'єктами господарювання, що провадять господарську діяльність з організації та утримання казино, інших гральних закладів і ломбардів» від 20.11.2003, № 1800 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1800-2003-%D0%BF>.
11. Савченко Л.А. Правові основи фінансового контролю : навч. посібник / Л.А. Савченко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 504 с.
12. Синюгіна Н.В. Фінансовий моніторинг як форма фінансового контролю за діяльністю банківських установ / Н.В. Синюгіна // Управління розвитком. – № 7. – С. 162–163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream>.

СМАГЛЮ Ольга Володимирівна – аспірант кафедри економіки Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– розвиток системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності.

E-mail: Petruk@ztu.edu.ua.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2014